

ZENON PIETRAS

Zarys historii lasów Nadleśnictwa Rudy Raciborskie do roku 1945

The outline of history of forests in the Rudy Raciborskie Forest District until 1945

ABSTRACT

Pietras Z. 2009. Zarys historii lasów Nadleśnictwa Rudy Raciborskie do roku 1945. Sylwan 153 (2): 99-107. Sudden progress of monastic metallurgy at the end of the Thirty Years War created an increased demand for charcoal, which caused in second half of the 17th century changes from exploitation to rational forest economy. During 1690s, the Cistercians from Rudy ran on a big scale logging and artificial revival of forests of today's Rudy Raciborskie Forest District, so that they become precursors of modern forestry not only in Upper Silesia, but also throughout Poland.

KEY WORDS

Rudy Raciborskie Forest District, the Cistercians, history

ADDRESSES

Zenon Pietras – e-mail: rudy@katowice.lasy.gov.pl

Nadleśnictwo Rudy Raciborskie; ul. Rogera 1; 47-430 Rudy

Nadleśnictwo Rudy Raciborskie o powierzchni 17,9 tys. ha, w tym 17,0 tys. ha lasów, leży na pograniczu województw śląskiego i opolskiego, a od południa graniczy z Republiką Czech. Teren Nadleśnictwa rozcina rzeka Odra. Lasy o powierzchni 1,5 tys. ha położone na jej lewym brzegu, rozrzucone w prawie 100 kompleksach, to żyzne grądy na lessach Płaskowyżu Głubczyckiego. Tereny te były gęsto zaludnione i odlesione już od czasów prehistorycznych [Polska. Dzieje... 2002]. W X wieku zamieszkiwały je plemiona Gołęczyców. Obecnie lesistość tego terenu nie przekracza 5%. Na prawym brzegu na znacznie uboższych glebach wytworzonych z wtórnie zwydmionych utworów fluwioglacjalnych znajduje się zwarty kompleks leśny o powierzchni 20 tys. ha, w tym 16 tys. ha w granicach nadleśnictwa, nazwany „lasami rudzkimi”, który wchodzi w skład parku krajobrazowego „Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich” – pozostałości dawnej Puszczy Śląskiej. Lasy te posiadają ciekawą, udokumentowaną historię nierozzerwalnie związaną z opactwem cystersów, którzy dotarli do Rud około 1250 roku przez Jędrzejów – swój macierzysty klasztor.

Cystersi zgodnie z regułą zakładali klasztory na bezludnych terenach w dolinach rzek. Pierwotnie majątek klasztoru składał się z praktycznie bezludnych wówczas terenów leśnych położonych w dolinie rzeki Rudy, na których po wykarczowaniu lasu zakładali śródleśne wsie klasztorne na tzw. „surowym korzeniu”. Wsi tych było siedem, w tym dzisiejsze Rudy. Słaba jakość gleb spowodowała, że tylko 1/3 terenu po wykarczowaniu użytkowana była rolniczo. Pozostałe 2/3 aż do końca działalności klasztoru stanowił las.

Z uwagi na słabą jakość gruntów rolnych klasztor od zarania kładł nacisk na uzyskiwanie dochodów z innych źródeł niż gospodarka rolna. Cystersi zajmowali się hodowlą ryb, browarnictwem, górzelnictwem, a przede wszystkim hutnictwem i kuźnictwem żelaza. Byli wręcz pre-

kursorami hutnictwa i kopalnictwa na Górnym Śląsku, a ponieważ hutnictwo do końca XVIII wieku oparte było wyłącznie na węglu drzewnym [Czapliński 2002], także nowoczesnego leśnictwa [Broda 2000].

Kluczem do rozbudowy działalności gospodarczej była, jako źródło energii, rzeka Ruda oraz duże zasoby leśne umożliwiające wypalanie wielkich ilości węgla drzewnego. W chwili kasacji zakonu w 1810 roku na 10 422 ha gruntów należących do klasztoru 7 711 ha stanowił las. Istotny jest też fakt posiadania łatwych do pozyskania rud żelaza (rudy darniowej i syderytów) pozyskiwanych metodą szybkową [Kajzer 2001]. Dodatkowym czynnikiem była darmowa praca chłopów pańszczyźnianych ze wsi klasztornych oraz wiedza i umiejętności techniczne i organizacyjne cystersów, którym reguła poza modlitwą nakazywała także pracę fizyczną.

Klasztor w Rudach nie posiada monografii w języku polskim [Barcik 1994]. Podstawowym źródłem wiedzy o jego działalności w czasach nowożytnych (od XVII w. do kasacji w 1810 roku) jest do dzisiaj niemiecka praca z połowy XIX w. autorstwa A. Potthast'a „Geschichte der ehmaligen Cistercienserbtei Rauden in Oberschleisen”, w której autor przekazał wiele ciekawych informacji skrupulatnie zapisywanych w księgach klasztornych dotyczących działalności gospodarczej cystersów, w tym gospodarki leśnej prowadzonej w należących do nich wówczas rudzkich lasach. Stosunki prawne chłopów klasztornych, w tym dotyczące cysterskich lasów, zapisywane były w urbarzach – odpowiednikach znanych na terenie Polski tzw. „tabel prestacyjnych”.

Przez długie lata podstawowym źródłem przychodu klasztoru były opłaty nałożone na poddanych za prawo korzystania z lasu. I tak chłopci ze starych wsi leśnych (Rudy, Ruda Kozielska, Jankowice, Stanica, Stodoły i Zwonowice) za prawo zbierania chrustu na opał, ściółki leśnej i prawa wypasu w lasach bydła mieli płacić rocznie 7½ srebrnych groszy¹ dla klasztoru [Potthast 1858]. Z opłaty tej nie byli zwolnieni nawet ówczesni „emeryci”, którzy z uwagi na wiek (60 lat) zwolnieni byli z pańszczyzny i przebywali na tzw. dożywociu – gospodarze na dożywociu z powodu podeszłego wieku nie odrabiali pańszczyzny, płacili jednak czynsz leśny w wysokości 7½ sr. gr. Wsie położone na terenach bezleśnych (Maciowakrze, Pogrzebień, Dobrosławice), musiały same na własny koszt zaopatrywać się w drewno [Potthast 1858].

Już przed 1585 roku była czynna kuźnia w Stodołach. Gwałtowny rozwój hutnictwa w Rudach ma miejsce po zakończeniu wojny trzydziestoletniej (1618–1648) za rządów opata Pospela i jego następców. Wojna trzydziestoletnia pozostawiła na Śląsku straszliwe spustoszenie. Różne wojska paliły bezlitośnie miasta i wsie oraz łupić klasztory, w tym kilkakrotnie klasztor w Rudach. Po wojnie rozpoczęto wielką rozbudowę zniszczonego opactwa, co wymagało znacznych środków finansowych. Wykorzystując dobrą koniunkturę klasztor gwałtownie zaczął rozwijać swą dochodową działalność, a przede wszystkim kuźnictwo i hutnictwo żelaza, które przynosiło mu prawie połowę dochodów [Sufryd, Winiewski 1987].

Ilość zakładów przemysłowych stale wzrastała. W 1704 roku powstała fabryka kos. W 1710 roku działała założona przez Opata Bernarda potażarnia. W 1747 roku, w Stodołach, klasztor wybudował jeden z pierwszych na Śląsku wielkich pieców z 4 fryszerkami o zdolności produkcyjnej 200 ton żelaza rocznie. Ówczesny wielki piec miał pojemność 40 m³ i zbudowany był z kamienia. Produkował surówkę w stanie ciekłym w sposób ciągły – do pieca bez przerwy dostarczano rudę, węgiel i topiki. Surówka była następnie przetapiana w piecach fryszerkich, gdzie wskutek przedmuchiwania powietrzem ulegała odwęgleniu. Powstawało żelazo, które w kuźniach przetwarzane było na kosy, pręty, gwoździe itp. Zarówno miechy, jak i młot fryszerki napędzane były kołem wodnym. Do wyprodukowania 200 ton żelaza potrzeba było 800 ton

¹ talar=30 srebrnych groszy (sr. gr.) [Chwalba 2000]

węgla drzewnego, na którego wypalenie trzeba było zużyć około 8 000 m³ drewna [Jeziński, Leszczyńska 1999].

Badania historii lasów Nadleśnictwa Bliżyn należących niegdyś do biskupów krakowskich wykazały, że do produkcji węgla w hutnictwie nie używano drewna liściastego, lecz sosnowego, gdyż taki węgiel palił się jednostajnie, a to ułatwiało kontrolę wytopu [Barański 1959]. Również badania zachowanych archiwów dotyczących lasów Beskidu Zachodniego świadczą o używaniu do tego celu drewna iglastego, co poddaje w wątpliwość poglądy o wybiórczym pozyskaniu dębu i buka na potrzeby rozwijającego się w XVIII wieku hutnictwa [Sikorska, Lasota 2006].

Rozwój klasztornej hutnictwa powodował ogromne zapotrzebowanie na węgiel drzewny. Potrzebne do jego wyrobu drewno chłopci pozyskiwali w lasach klasztornych w ramach pańszczyzny od listopada do lutego. Następnie cięto je na szczapy o długości 70 cm [Frużyński 1997] i transportowano do mielerzy najchętniej saniami lub spławiano nawet najmniejszymi ciekami [Janicki 2004]. Poza hutnictwem znaczne ilości drewna potrzebne były na opał dla klasztoru i należących do niego folwarków. Ze wzmianki o tym, że w 1705 roku Opat Bernard założył w Rudzie Kozielskiej tartak, który wkrótce zlikwidowano, można wnioskować, że pozyskanie drewna tartaczego było znikome [Potthast 1858].

Z zachowanych zapisów wynika, że roczne pozyskanie drewna w lasach klasztornych wynosiło około 30-40 tys. m³ (tab. 1). Zestawienie to dowodzi, że cystersi eksploatowali las bardzo intensywnie, na poziomie 80-90% przyrostu, który w tym czasie można w przybliżeniu szacować na nie więcej niż 38 tys. m³ (wyliczenia szacunkowe: powierzchnia lasów 7 711 ha, przyrost roczny 5 m³/ha). Jest to znacznie więcej niż w dniu dzisiejszym – aktualnie pozyskuje się w Rudach 65% przyrostu! Odnośnie składu gatunkowego pozyskiwanego drewna istnieje tylko zapis dotyczący roku 1756, kiedy to z 2 151 sążni pozyskanych na potrzeby klasztoru 84% stanowiła sosna, 13% świerk, a 3% dąb. Cena drewna w 1760 roku wynosiła 3 sr. gr. za sążeń. W 1866 roku była już dwukrotnie wyższa [Potthast 1858].

Na potrzeby hutnictwa klasztorowi nie starczało własnego drewna. Potthast [1885] podaje, iż w 1801 roku zakupiono 8 249 sążni² (28 460 m³) w dominum Kuźnia Raciborska od hrabiego Obersdorfa. Tak intensywna eksploatacja lasów klasztornych musiała być oparta o racjonalną gospodarkę leśną, która w połowie XIX wieku oceniana była jako wzorowa, czego świadectwem był doskonały stan lasów w ówczesnych księżęcych dobrach. Wiedza i postępową gospodarka

Tabela 1.

Pozyskanie drewna w lasach klasztornych w XVIII i XIX wieku
Timber production in Cisterian forests in 18th and 19th century

Rok	Na potrzeby	Na potrzeby	Razem	
	klasztoru	podległych zakładów	sążnie	m ³
	[sążnie]	[sążnie]		
1756	2151	9872	12023	40878
1759			10046	34156
1760	707	7903	8610	29274
1801			8249	28047
1806			10471	35601
1809			9191	31249
1810			11539	39239

² 1 sążeń drewna sosnowego iglastego – 3,40 m³ (1 sążeń=1,736 m³, tj. 5,232 m³ × 0,65=3,40 m³). Podany przez Nyrka [1975] przelicznik dla drewna sosnowego – 1 sąg=4,00 m³ jest za wysoki. Podany przez Sufryda [1987] – 1 sążeń=1,90 m³ jest błędny

leśna przeniknęły do środkowej Europy z Francji w połowie XVII wieku, kiedy to Ludwik XIV wydał szczegółowe przepisy w sprawie urzędzenia, użytkowania i hodowli lasów, nakazując przejście od eksploatacji płaźdrowniczej do racjonalnej gospodarki leśnej. W literaturze przyjmuje się, że specyfika gospodarki cysterskiej dotyczyła zarówno dziedziny organizacyjnej, jak i możliwości recepcji wzorców wypracowanych na Zachodzie. Do tego celu doskonale nadawały się podróże opatów na kapituły generalnej w Citeaux. Nadto kontakty z innymi opatami pozwalały na korzystanie z udoskonaleni i zdobyczy dokonanych przez inne klasztory [Rybant 1997]. Opat Pospel (1648-1679) trzykrotnie wyjeżdżał na obrady kapituły generalnej, wyjeżdżali też jego następcy [Potthast 1858]. To niewątpliwie tam zetknęli się z nowoczesną gospodarką leśną opartą o najlepsze wtedy wzorce w Europie, które następnie przeszczepili do Rud.

W tym czasie na Śląsku nie było lasów zagospodarowanych, z wyjątkiem tych, które należały do biskupów wrocławskich i gdzie stosowano gospodarkę zrębową [Nyrek 1975]. Czynnikiem, który decydował o utrzymaniu ciągłości drzewostanów, było zwrócenie uwagi na odnowienie lasu. Las odnawiano początkowo wyłącznie samosiewem (na zrębach pozostawiano odpowiednie ilości nasienników). Pierwsze wzmianki o sztucznym odnowieniu lasu na Śląsku pochodzą z przełomu XVII i XVIII wieku. Dopiero w połowie XVIII wieku powierzchnia odnowień sztucznych zaczęła przewyższać odnowienia naturalne [Janicki 2004].

O tym jak wczesnie nowatorską gospodarkę leśną prowadzili cystersi świadczy zapis z urbarza zakupionej przez ruzdki klasztor w 1691 roku wsi Urbanowice, gdzie poddanych zobowiązano do zbioru potrzebnych nasion – cała gmina miała prawo zgodnie z przepisami leśnymi 2 dni w tygodniu w tutejszych lasach zbierać do swego użytku konieczne drewno i chrust, jak również miała przywilej wypasania swego bydła. Musiał tylko każdy właściciel zebrać 1 szefel wrocławski³ szyszek sosnowych albo 1½ jodłowych lub świerkowych i oddać go do urzędu leśnego i dalej wypas dozwolony był tylko w wielkim lesie. Ponadto z każdego gospodarstwa jedna osoba miała się stawić pieszo na małe lub wielkie polowanie [Potthast 1858]. Powyższy zapis świadczy, że już w XVII wieku w lasach klasztornych sztucznie odnawiano las oraz że gospodarkę leśną prowadziła wyspecjalizowana służba leśna. We wsi Urbanowice było łącznie 69 gospodarstw (15 kmieci, 16 zagrodników, 7 chałupników i 12 komorników) [Potthast 1858]. Chłopi ci za prawo do użytkowania klasztornego lasu musieli zebrać i dostarczyć klasztorowi 3 836 l szyszek sosnowych lub 5 754 l szyszek jodłowych lub świerkowych. Możliwą do uzyskania ilość nasion, a następnie siewek, prezentuje tabela 2.

Aby odpowiedzieć na pytanie jaką powierzchnię upraw leśnych mogli założyć siewem z tej ilości nasion cystersi (przy założeniu, że na hektar uprawy potrzebne było około 30 tys. siewek sosny lub 12 tys. siewek świerka, lub 16 tys. siewek jodły), należy wiedzieć jaki miał być docelowy skład gatunkowy zakładanych upraw. Pewną wskazówką może być skład gatunkowy zachowanego do dzisiaj w okolicach Kuźni Raciborskiej naturalnego drzewostanu jodłowo-sos-

Tabela 2.

Ilość szyszek oraz możliwa do uzyskania z nich ilość nasion i siewek
Amount of cones and available amount of seeds and seedlings

	Sosnowe	Świerkowe	Jodłowe
Szyszki [kg]	1918	2014	2877
Nasiona [kg]	24	50	360
Siewki [tys. szt.]	1140	3020	1200

³ szefel=korzec – 55,6 l [Chwalba 2000]

nowego w wieku 170-190 lat, w którym zachowało się 12 pomnikowych sosen i jodeł liczących ponad 200 lat. Skład gatunkowy tego drzewostanu zapisany w operacie urządzeniowym z 1950 roku to 6 So, 2 Św, 1 Jd, 1 Db [Operat... 1950]. Przy takim składzie z zebranych szyszek można było założyć siewem nie mniej niż 75 ha upraw (40 ha sosny, 22 ha świerka i 13 ha jodły).

Na czele ówczesnego urzędu leśnego stał Forstmeister (lasomistrz). W 1721 roku pobierał on roczne uposażenie w wysokości 108 talarów oraz deputat w postaci drewna, soli i słomy. W latach 1739-1744 nadzór nad lasami sprawowało 5 leśniczych rewirowych (Waldbereiterów) i 1 gajowy. W 1807 roku na czele urzędu leśnego stał Forstmeister, któremu podlegało 3 leśniczych i 6 gajowych [Potthast 1858].

Kolejni opaci wykazują wiele troski o klasztorne lasy. Opat Józef II wydał w 1721 roku zarządzenie dotyczące ochrony lasów w związku ze szkodami spowodowanymi przez pożar lasu, i tak [Potthast 1858]:

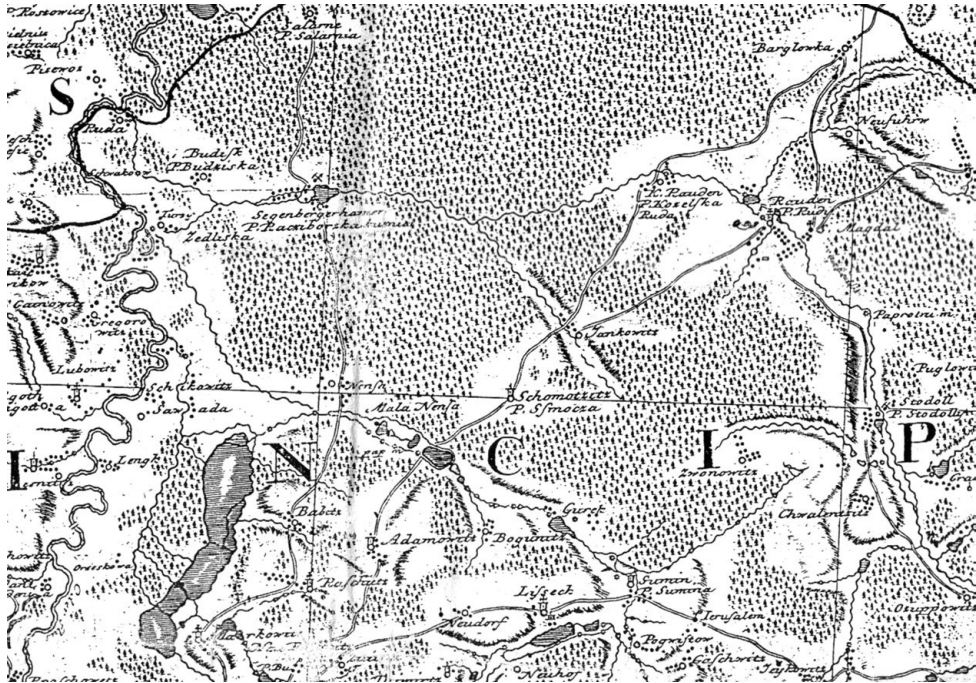
„– *odtąd smolarze do wyrobu smoły muszą drewno kupować,*
– *poddani mają prawo zabierać z lasu wyłącznie drewno z drzew uschniętych i powalonych,*
– *żadnym obcym drewno z lasu wydawane nie będzie.*”

W 1750 roku opat Bernard II w trosce o stan lasów zarządził ich ochronę przed wypasem oraz ograniczył działalność smolarzy – zakazał im dalszego kaleczenia drzew. Jego relacja: „...*młody samosiew ledwie w ciągu 60 lat wyrośnie i będzie możliwy do wykorzystania*” [Potthast 1858] – jest pewną przesłanką do przypuszczenia, że drewno do produkcji węgla drzewnego pozyskiwano stosując niski wiek rębności.

W drugiej połowie XVIII wieku klasztor nałożył na kolejną wieś obowiązek zbioru nasion drzew leśnych. Z urbarza założonej w 1776 roku przez opata Augusta Renera wsi Kolonia Renerowska – obecnego przysiółka Rud – czytamy, że każdy z 26 kolonistów był zobowiązany według królewskich przepisów leśnych dostarczyć do dominium jedną miarę szyszek sosnowych, albo 1½ miary szyszek jodłowych lub świerkowych i dalej musiał służyć także w czasie polowania na grubego zwierzca [Potthast 1858].

Rok 1776 to czasy „fryderycyńskie” – Śląsk należy do Prus, a gospodarkę leśną reguluje królewska ustawa leśna wydana przez Fryderyka II w 1756 roku, obowiązująca w lasach rządowych i zalecana w lasach prywatnych. Obowiązują wtedy zasady urządzania i eksploatacji lasów opracowane przez pruskiego leśnika von Wedella. Ówczesne Nadleśnictwo (rewir leśny) podzielone jest na 50 części o powierzchni około 120 ha każdy, na których wyznaczano zręby zupełne na 50 lat.

Ważnym źródłem wiedzy o historii lasów rudzkich są stare mapy. W 1736 roku została wydana pierwsza dokładna mapa Górnego Śląska oparta o pomiary terenowe, tzw. „mapa Wielanda” (ryc.). Na tej mapie cała dolina Odry jest zalesiona. Porównując tę mapę z pruską mapą sztabową z 1825 roku widać, że na przełomie XVIII i XIX wieku prawie w całości wyginęły lasy łąkowe doliny Odry zamienione na żyzne pola uprawne. Ostały się jedynie dwie małe enklawy, tj. istniejący do dziś Rezerwat Łęczczok i 100 ha kompleks koło wsi Tworków, który prawdopodobnie w najbliższym czasie zginie, gdyż na jego miejscu powstanie zbiornik przeciwpowodziowy „Racibórz”. Główny kompleks rudzki został wtedy znacznie okrojony. W połowie XIX wieku lasów było mniej niż dzisiaj, co widoczne jest na mapie z roku 1890. Od połowy XX wieku zaczęto zalesiać użytkowane wcześniej grunty rolne wzdłuż rzeki Rudy, w najbliższej okolicy Kuźni Raciborskiej, a także w rejonie Gliwic i Rybnika, gdzie rozwijał się przemysł ciężki. Na mapie z 1825 roku widnieją do dziś intrygujący rudzkich leśników rów A-1, przecinający równoległe do rzeki Rudy cały kompleks leśny z głębokimi przekopami wykonanymi

Ryc.

Mapa okolic Rud autorstwa Wielanda z 1736 roku
Wieland's map of Rudy surroundings

ręką człowieka, oznaczony na tejże mapie jako „Flösse Kanal” – kanał do spławiania drewna. Widać także rozpoczęcie podziału lasu na oddziały oraz ówczesny skład gatunkowy drzewostanów. Ze wspomnianych map można odtworzyć nieistniejące już stawy i groble, po których pozostały nikłe ślady oraz szeroki zakres antropogenicznie przekształconych stosunków wodnych, polegających niestety na skracaniu i prostowaniu cieków. Prawie wszystkie strumienie zostały uregulowane, a ich dna obniżone wskutek robót melioracyjnych. Sieć tak przekształconych rowów drekuje od ponad trzech stuleci obszary niegdyś podmokłe, a nawet okresowo zatapiające. O ówczesnych mokradłach, jakie występowały w rudzkich lasach, świadczą pozostałe do dziś hydronimy, chociażby nazwa głównego cieku odwadniającego północną część kompleksu leśnego – Konitopa – kiedyś znacznej rzeczki leniwo płynącej meandrami przez kilkusetmetrowej szerokości torfowiskową dolinę, jakże trudną do przebycia ówczesnym furmanom, dzisiaj prostego jak strzała rowu dwumetrowej głębokości przecinającego zdegradowane, trwale przesuszone gleby torfowe. Jest to prawdopodobnie podstawowy, nie w pełni doceniany, czynnik degradacyjny, który nakładając się na negatywne skutki trwającego od prawie 350 lat na tym terenie sposobu gospodarowania poprzez zręby zupełne i związane z tym stosowanie monokultur iglastych, XX wieczną imisję przemysłową oraz osuszające działanie leja depresyjnego blisko 1000 ha wyrobiska Kopalni Piasku Kotłarnia, doprowadził do recesji kondycji zdrowotnej lasów, mającej swoje apogeum w katastrofalnym pożarze lasów rudzkich w sierpniu 1992 roku.

W 1810 roku klasztor cystersów w Rudach został sekularyzowany przez Prusy. Skończyła się 560-letnia historia cystersów. Na własność państwa przeszły ich dobra, majątki innych klasztorów i kolegiaty raciborskiej, z których utworzono spory majątek obejmujący 64 wsie

o powierzchni ponad 32 tys. ha, w tym aż 24 tys. ha lasu. W tym czasie w lasach rządowych (a takimi były do 1820 roku lasy pocysterskie) przystąpiono do szeroko zakrojonych prac taksacyjnych. Zaczęto wprowadzać podział lasu na obręby i oddziały gospodarcze, co widoczne jest na mapie z 1825 roku. Pruskie metody zagospodarowania lasu uchodziły wówczas za przodujące w Europie. Początkowo obowiązuje opracowana przez Hartiga tzw. miąższościowa metoda eksploatacji lasu, a od 1840 roku znacznie udoskonalona metoda von Reussa i innych [Janicki 2004].

W roku 1820 dobra rudzkie przeszły w ręce landgrafa heskiego Amadeusza von Hessen-Rottenburg, a od 1840 roku w posiadanie jego siostrzeńca z rodziny Hohenlohe-Waldenburg, księcia na Raciborzu i Corvey (Herzog von Ratibor und Fürst von Corvey). Rozpoczyna się tzw. „okres hercogowski” w historii lasów rudzkich, który trwa do 1945 roku. Opactwo w Rudach zostaje zamienione na pałac książęcy. Przy pałacu założono park o powierzchni 60 ha w stylu angielskim oraz wydzielono 1000 ha lasu na zwierzyńiec, tzw. „Tiergarten”.

Z początkiem XIX wieku nastąpiła radykalna zmiana uwarunkowań gospodarowania lasami rudzkimi. Ogłoszona przez Prusy w 1811 roku reforma uwłaszczeniowa zamyka okres korzystania z darmowej pracy chłopów pańszczyźnianych. Za świadczoną pracę odtąd wymagano zapłaty. Rozwój przemysłu górniczo-hutniczego opartego na węglu kamiennym powoduje, że produkcja żelaza oparta o węgiel drzewny staje się nieopłacalna. Przejęte po cystersach huty i kuźnie ograniczają produkcję. Z tego tytułu zmniejsza się radykalnie zapotrzebowanie na drewno do hut i zakładów przemysłowych. Zaniechano także wytwarzania potażu i smoły. Niemniej aż do lat czterdziestych XIX wieku działają w Rudach huty „Amanda” i „Wiktor”, a w Kuźni Raciborskiej huty „Górna” i „Dolna”. W 1845 roku, w Kuźni Raciborskiej, powstaje założona przez byłego zarządcę hut książęcych jako własne przedsiębiorstwo huta „Nadzieja”, w której zastosowano nowoczesną metodę pudlingowania surówki opartą na opalaniu koksem. Konkurencyjna działalność tej huty powoduje całkowite zahamowanie działalności hut opartych o węgiel drzewny.

W 1843 roku ukończono budowę linii kolejowej łączącej Wiedeń z Wrocławiem, a następnie z Berlinem, która miała ogromny wpływ na kształt prowadzonej gospodarki leśnej w lasach rudzkich. Intensywnie wzrosło zapotrzebowanie na podkłady kolejowe, drewno tartaczne, kopalniaki i papierówkę. W 1855 roku powstało odgałęzienie tej linii łączące Nędzę z Katowicami. Dzięki temu drewno mogło być dowożone do miast śląskich, Wrocławia, Berlina i dalej w głąb Niemiec, a lasy rudzkie stały się swoistą fabryką drewna [Szabla 1994].

W 1865 roku dobra książęce liczyły 31 tys. ha, z czego 23,5 tys. ha lasów podzielonych na 4 rewiry (Zębowice, Sośnicowice, Rudy i Kuźnia Raciborska), zaś te na małe rewiry – leśnictwa, których łącznie było 16. Sprzedaż drewna była prawdopodobnie najważniejszym źródłem dochodów książęcych. W 1921 roku, w czasie III Powstania Śląskiego, wskutek zaciętych walk o górę Świętej Anny doszło do dużych pożarów leśnych w okolicy Bierawy. Spłonęło wtedy około 500 ha lasów w ówczesnym Nadleśnictwie Kuźnia Raciborska.

Historia okresu, w którym lasy rudzkie należały do książąt Hohenlohe-Waldenburg, dobiega końca w 1945 roku. Rudy już 26 stycznia zostają zajęte przez Rosjan, zaś książę wraz z rodziną opuszcza miasto i udaje się do Corvey – swojej drugiej rezydencji. Rosjanie podpalili kościół i opactwo. Na podstawie dekretu o reformie rolnej majątek książęcy został upaństwowiony. Z gruntów rolnych utworzono PGRy, zaś z lasów zostały utworzone nadleśnictwa Rudy i Kuźnia Raciborska, z których po połączeniu w 1970 roku powstało obecne Nadleśnictwo Rudy Raciborskie.

Literatura

- Barański A. 1959. Kilka słów historii lasów bliźnijskich w pierwszej połowie XIX w. *Sylvan* 103 (9).
- Barcik A. 1994. Dzieje klasztoru Cystersów oraz zespołu klasztornego po kasacji Konwentu. Zarys problematyki badawczej. *Scripta Rudensia* 1.
- Broda J. 2000. Historia leśnictwa w Polsce. Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. A. Cieszkowskiego, Poznań.
- Chwalba A. 2000. Historia Polski 1795–1918. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Czapliński M. 2002. Historia Śląska. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Frużyński A. 1997. Historia hutnictwa żelaza w Rybniku nad rzeką Rudą. *Scripta Rudensia* 7.
- Janicki J. 2004. Nadleśnictwo Kup. Lasy, ludzie, zdarzenia, legendy... Nadleśnictwo Kup.
- Jezierski A., Leszczyńska C. 1999. Historia Gospodarza Polski. Wydawnictwo Key Text, Warszawa.
- Kajzer L. 2001. Opactwo Cysterskie w Rudach na Górnym Śląsku w świetle badań terenowych w latach 1992-1995. Wydawnictwo Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska, Katowice.
- Nyrek A. 1975. Gospodarka leśna na Górnym Śląsku od połowy XVII do połowy XIX w. *Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*. Seria A. 168.
- Polska. *Dzieje cywilizacji i narodu. U źródeł Polski*. 2002. Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Potthast A. 1858. *Geschichte der ehmaligen Cistercienserbtei Rauden in Oberschleisen Lebschütz*.
- Sikorska E., Lasota J. 2006. Siedliska lasów jodłowych Beskidów Zachodnich. *Sylvan* 150 (4): 3-13.
- Sufryd M., Winiewski J. 1987. Opactwo Cystersów w Rudach 1258-1810. Centralny Ośrodek Informacji Turystycznej w Katowicach.
- Szabla K. 1994. Koncepcja przebudowy „lasów rudzkich”. *Scripta Rudensia* 1.
- Rybant S. 1977. Średniowieczne opactwo cystersów w Rudach. *Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*. Seria A. 195.
- Wieland J. W. 1736. Mapa Księstwa Raciborskiego ok. 1:100 000, Archiwum Państwowe w Katowicach, zbiory kartograficzne.

SUMMARY

The outline of history of forests in the Rudy Raciborskie Forest District until 1945

Knowledge about the history of the Rudy Raciborskie Forest District, documented by historic sources, is a great expansion of the Polish forests history. This is indissolubly connected with Cistercians, who founded their convent in the middle of forests situated along the River Ruda, around the year 1250.

Poor quality of soils resulted in fact that only 1/3 of the land was good enough for cultivation after clearance. Remaining 2/3 stayed as a forest until the end of the convent activity. As well as farming, the monks also did metallurgy and blacksmith based on charcoal and turf ores. Cistercians became precursors of the metallurgy and mining in Upper Silesia. Sudden progress in the monks' activity caused a greater need for charcoal. At that time the so-called 'big furnace' that manufactured 200 tonnes of iron annually, needed 800 tonnes of the charcoal, which would be produced from 8000 m³ of wood. Cistercians from Rudy have more blacksmiths and other production factories.

Cistercians exploitation of the forest was very intensive, on the level of 80-90% of growth. Change from overfelling to rational forest economy took place in the Rudy Raciborskie forests during the second half of the 17th century. Cistercians incorporated ideas from France and introduced logging economy and artificial revival of the forests. We know this because of the notation in "urbarz" book dated 1691, which says that peasants from Urbanowice village were responsible for collecting cones in amounts which will allow them to found new forest (75 hectares) with their right to use it.

Forest economy was run by highly paid forest service. Abbots issued a lot of restrictions about protection of the forests and in 1776 they put responsibilities of collecting cones for another village.

In 1810 convent became securitised and all goods passed to the German princely family, Hohenlohe-Waldenberg (Herzog von Ratibor und Corvey). In history of Rudy Raciborskie forests started during the so-called the "Herzog's period", which lasted until 1945. At the beginning of the 19th century the forest economy in Rudy Raciborskie Forests radically changed. Development of mining and metallurgy industry based on coal, reduced profitability of the Cistercian's blacksmiths and brought them to a close. Construction of the Vienna-Wrocław railway going through Rudy Raciborskie forests in 1843 gave the opportunity to deliver the wood to Berlin and Silesian cities.

An increased need for sawmill, coal-mine wood, railway beams and pulpwood caused that the Rudy Raciborskie forests became peculiar wood factories and it was the main income for the Hohenlohe-Waldenberg family.

Important sources of knowledge about history of the Rudy Raciborskie forests are old maps. The oldest is from 1736 and Prussian military map from 1825. They show that at the turn of the 18th and 19th centuries' the riparian forest, in the river Odra Valley dies out because of changing them for farmland.

Main complex of the Rudy Raciborskie forests had trimmed, but we can see on the map from 1890 that woodlands are getting bigger. People started to plant out on the poor soils, particularly in area of Gliwice and Rybnik. Old maps show a wide range of land reclamation, which had been done from centuries to drainage wetlands. This is probably the main factor of degradation which cause inception of coniferous monoculture during the time of continuous overfilling through more than three centuries and emission of pollutants. These cause recession of the crop condition, which have its apogee in catastrophic fire of woodlands in August 1992.